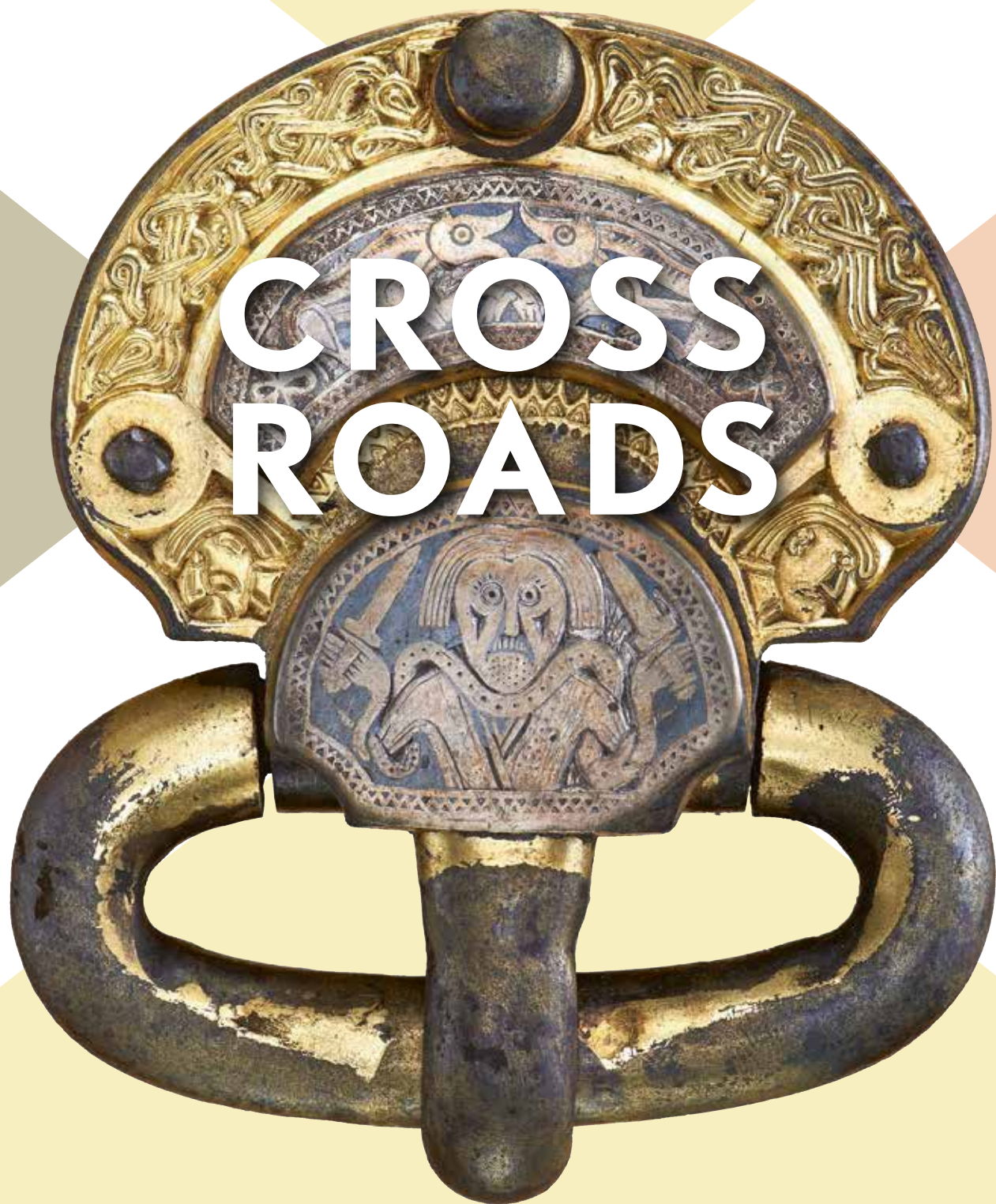

CROSS ROADS

W BOOKS

**REIZEN DOOR
DE MIDDELEEUWEN**

Deze gezamenlijke publicatie van het Allard Pierson Museum Amsterdam, zijn partners in het CEMEC-project (Connecting Early-Medieval European Collections) en de museumpartners van het COBBRA Museum Consortium is gepubliceerd aansluitend bij de tentoonstelling *Crossroads. Reizen door de Middeleeuwen* in het Allard Pierson Museum (15 september 2017 tot 11 februari 2018), het Byzantijns en Christelijk Museum in Athene en het LVR-LandesMuseum in Bonn.

PARTNERS

Allard Pierson Museum Amsterdam/Universiteit van Amsterdam
 LVR-LandesMuseum, Bonn/Universiteit Bonn
 Hungarian National Museum, Boedapest/Eötvös Lóránd Universiteit, Boedapest
 Byzantijns en Christelijk Museum, Athene
 Consiglio Nazionale delle Ricerche ITABC, Rome/
 Museo Nazionale dell'Alto Medioevo, Rome
 University Institute of Iberian Archaeology, Jaén/
 Museum of Jaén
 University College Dublin/National Museum of Ireland
 Ashmolean Museum, Oxford
 Ny Carlsberg Glyptotek, Kopenhagen
 Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
 DEN Kennisinstituut Digitale Cultuur, Den Haag
 E.V.O.C.A., Rome
 NoHo, Dublin
 Fraunhofer-IGD, Darmstadt
 Moobels, Hilversum

SPONSORS EN FONDSSEN

Deze tentoonstelling kwam mede tot stand dankzij het Creative Europe Programme van de Europese Unie (Creative Europe, EACEA Agency), het Mondriaan Fonds, het Prins Bernhard Cultuurfonds en de Vereniging van Vrienden van het Allard Pierson Museum.

 ALLARD PIERSON MUSEUM

 UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

 Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

 PRINS BERNHARD
CULTUURFONDS

 M
mondriaan
fonds

 Connecting
Early
Medieval
European
Collections

 VERENIGING VAN VRIENDEN
VAN HET ALLARD PIERSON MUSEUM

 Bonn
LVR-LandesMuseum

 Magyar
Nemzeti
Múzeum

 Universidad de Jaén

 BYZANTINE & CHRISTIAN MUSEUM
MINISTRY OF CULTURE AND SPORTS

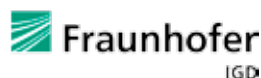
 ita
bc
CNR

 UCD

 den
Foundation

 evoca
GRÁFICA PROMOCIONAL

 noho
creative&science

 Fraunhofer
IGD

 moobels

Glyptoteket

ASHMOLEAN

 museum
National Museum of Ireland
and Ashmolean Museum

BRUIKLENEN

Byzantijns en Christelijk Museum, Athene
 Hongaars Nationaal Museum, Boedapest
 Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, Brussel
 Koninklijke Bibliotheek, Den Haag
 Limburgs Museum, Venlo
 LVR-LandesMuseum, Bonn
 Museum van Jaén, Deelregering van Andalusië /
 Museo de Jaén, Junta de Andalucía
 Museum Catharijneconvent, Utrecht
 Rijksmuseum, Amsterdam, Legaat van de heer en
 mevrouw Oosterbaan-Lugt, Heemstede
 Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
 Stichting Weg van de Vikingen, Den Oever, Nederland
 Tresoar – Buma Bibliotheek, Leeuwarden
 Universitaire Bibliotheken Leiden
 Universiteitsbibliotheek Universiteit Utrecht

AUTEURS

David Abulafia
Eva Maria Alcázar Hernández
Maria Bormpoudaki
Britt Claes
Aikaterini Dellaporta
Raymond Detrez
Marieke van den Doel
Peter Heather
Wim Hupperetz
Irene Montilla Torres
Lindsay Morehouse
Marco Mostert
Lynda Mulvin
Elke Nieveler
Robin Oomkes
Alfonsina Pagano
Anna Pianalto
Eva Pietroni
Zsófia Rácz
Kianoosh Rezaia
Barbara Roggema
Tineke Rooijakkers
Helen Saradi
Alexander Sarantis
Michael Schmauder
Vicente Salvatierra
Gergely Szenthe
Matthias Toplak
Marlena Whiting

CROSS ROADS

REDACTIE

Maria Bormpoudaki
Marieke van den Doel
Wim Hupperetz
Faidra Kalafati
Lindsay Morehouse
Lynda Mulvin
Michael Schmauder

INHOUD

VOORWOORD

CROSSROADS. REIZEN DOOR EUROPA, 300-1000 N.CHR.

Wim Hupperetz, Lynda Mulvin en
Michael Schmauder

DIVERSITEIT

INLEIDING

Lindsay Morehouse

VAN CONSTANTIJN TOT KAREL

DE GROTE: HET POST-ROMEINSE WESTEN, 400-800 N.CHR.

Peter Heather

Reiziger

ABOEL ABBAS: DE OLIFANT VAN KAREL DE GROTE

Robin Oomkes

DE LONGOBARDEN: TUSSEN BENEDEN-ELBE EN ITALIË

Michael Schmauder

HET BYZANTIJNSE RIJK: EEN OOSTERS PERSPECTIEF, 400-800 N.CHR.

Aikaterini Dellaporta, Maria Bormpoudaki en
Anna Pianalto

Reiziger

THEOPHANO: BYZANTIJNSE PRINSES IN HET BOERSE WESTEN

Robin Oomkes

HET SASSANIDISCHE RIJK EN DE OPKOMST VAN DE ISLAM, 300-800 N.CHR.

Kianoosh Rezania

AL-ANDALUS IN DE VROEGE MIDDELEEUWEN

6 Vicente Salvatierra en Irene Montilla Torres

8 Reiziger
HASDAY IBN SHAPRUT: EEN JOODSE GELEERDE AAN HET HOF VAN DE KALIEF
Irene Montilla Torres

EGYPTE IN DE LATE OUDHEID

Tineke Rooijackers

Reiziger

EGERIA: SCHERPZINNIGE PELGRIM IN HET HEILIGE LAND
Marlena Whiting

IERLAND EN EUROPA: OVERDRACHT VAN KELTISCHE ESTHETIEK IN DE VROEGE MIDDELEEUWEN

Lynda Mulvin

TUSSEN NOORDELIJKE ATLANTISCHE OCEAAN EN ZWARTE ZEE: HET TIJDPERK VAN DE VIKINGEN EN DE KIEVSE ROS

Matthias Toplak

Reiziger

AHMAD IBN FADLANS RISALA: REISVERSLAG VAN EEN ARABISCHE DIPLOMAAT

Matthias Toplak

HET FRANKISCHE KONINKRIJK:

KRUISPUNT VAN WEST-EUROPA

Britt Claes en Elke Nieveler

Reiziger

SINT MAARTEN VAN TOURS: SOLDAAT VAN CHRISTUS

Robin Oomkes

48

56

64

66

76

78

86

94

96

102

**DE SLAVEN: TUSSEN DE FRANKEN
EN DE BYZANTIJNEN**
Raymond Detrez

**HET TIJDPERK VAN DE AVAREN IN
HET KARPATENBEKKEN**
Zsófia Rácz en Gergely Szenthe

CONNECTIVITEIT

INLEIDING

Lindsay Morehouse

**DE ERFENIS VAN ROME EN DE OPKOMST
VAN HET BYZANTIJNSE RIJK**
Helen Saradi

Reiziger
**SINT HELENA: DE KERSTENING VAN
HET ROMEINSE RIJK**
Robin Oomkes

**HET MIDDELLANDSE ZEEGEBIED:
INEENSTORTING EN WEDEROPLEVING,
400-1000 N.CHR.**
David Abulafia

**DE DRIE MONOTHEÏSTISCHE RELIGIES:
JODEN, CHRISTENEN EN MOSLIMS VAN
DE LATE OUDHEID TOT DE VROEGE
MIDDELEEUWEN**
Barbara Roggema

Reiziger
**SIGERIK DE ERNSTIGE: AARTSBISSCHOP
IN ROERIGE TIJDEN**
Eva Maria Alcázar Hernández

**OORLOGVOERING IN EUROPA,
300-1000 N.CHR.**
Alexander Sarantis

104

Reiziger

160

**OLYMPIODORUS VAN THEBE:
DE DIPLOMAAT MET DE PAPEGAAI**
Robin Oomkes

110

**KENNIS, GELEERDHEID EN WETENSCHAP
IN EUROPA, 300-1000 N.CHR.**
Marco Mostert

Reiziger

172

**OH THERE: HET NOORDEN GAAT BIJ
EUROPA HOREN**
Marco Mostert

**IDENTITEIT EN VERANDERENDE OPVAT-
TINGEN IN MIDDELEEUWS EUROPA**
Lynda Mulvin

116

118

119

VROEGMIDDELEEUWS EUROPA NU

182

INLEIDING

Lindsay Morehouse

184

**DE MIDDELEEUWEN: DUIZEND JAAR
ERGENS TUSSENIN**
Marieke van den Doel

128

138

**DE MUSEALE PRESENTATIE VAN
DE VROEGE MIDDELEEUWEN**
Wim Hupperetz

193

**HET VERHAAL ACHTER HET VOORWERP:
HET ZWAARD VAN KUNÁGOTA**
Eva Pietroni en Alfonsina Pagano

148

INFORMATIE

202

Verder lezen

203

Auteursinformatie

205

Illustratieverantwoording

207

Colofon

208

150

ASIA:

EURO
PA.

AFRI
CA.

VOORWOORD

< MIDDELEEUWSE WERELDKAART

Wereldkaart uit een 12de-eeuws handschrift van de *Etymologiae* van Isidorus van Sevilla (c. 560-636, zie p. 167). De wereld is voorgesteld als

een cirkel die door een T-vormige zee wordt verdeeld in drie continenten: Azië, Europa en Afrika.

Crossroads. Reizen door Europa is een internationaal tentoonstellingsproject dat Europees cultureel erfgoed uit de periode 300-1000 n.Chr. samenbrengt. In dit project worden verschillende verhaallijnen uit deze periode onderzocht die wijzen op continuïteit, verandering en verstrengeling, met aandacht voor de effecten van de samenvloeiende heidense en christelijke invloeden in de overgang naar een volledig christelijke samenleving die de vroege Middeleeuwen transformeerde. De tentoonstelling presenteert een veelheid aan voorwerpen die op thematische wijze zijn gegroepeerd, in combinatie met verschillende media zoals een interactieve kaart, de *cross-culture timeline*.

Nooit eerder waren in en aan de randen van Europa zoveel mensen op drift als in onze tijd. Maar ook in de periode 300-1000 n.Chr. waren migratie, klimaatverandering, opkomende religies en een veranderende markt een bekend fenomeen. Zonder dit soort ontwikkelingen te willen romantiseren kan het verleden ons helpen wanneer we vergelijkbare ontwikkelingen en uitdagingen in onze tijd willen duiden. Op die manier wordt het mogelijk om ons open te stellen voor het onderscheiden van verschillende perspectieven. En dat brengt ons tot de kern van dit project: diversiteit en connectiviteit.

Zowel in de tentoonstelling *Crossroads* als in de begeleidende publicatie worden verschillende regionale identiteiten gepresenteerd, die in de loop van de tijd aan verandering onderhevig zijn geweest. De vroegmiddeleeuwse samenleving was divers, kende vele lagen en was voortdurend in beweging – het was een complexe wereld die gekenmerkt werd door energie en ambitie. Mensen waren op zoek naar veiligheid en steun, wilden handel drijven, verlangden ernaar om ervaring en kennis uit te wisselen of waren op jacht naar geluk en rijkdom. Wat hun motieven ook waren, in al deze gevallen geldt dat mensen met elkaar in contact kwamen.

De verhalen van de tien reizigers in dit boek laten de connectiviteit zien die in de vroege Middeleeuwen bestond. In zekere zin zijn deze reizigers tevens een voorbeeld van de nieuwsgierigheid die aan de basis ligt van onze musea, onze verzamelingen en onze medewerkers. Reizen, van plaats naar plaats en door de tijd, laat ons kennismaken met verschillende samen-

levingen en blijft er hopelijk voor zorgen dat we nieuwsgierig worden naar de ander(en).

Dit grote tentoonstellingsproject is onderdeel van het CEMEC-project (Connecting Early-Medieval European Collections), dat wordt gefinancierd door het Creative Europe Programme van de Europese Unie (Creative Europe, EACEA Agency). Onze dank gaat uit naar de bruikleengevers van deze tentoonstelling, de auteurs van de publicatie, alle projectpartners en de leden van de stuurgroep. Hun kennis en ondersteuning hebben in handen van het tentoonstellingsteam en de ontwerpers geleid tot een tentoonstelling en publicatie die zeer tot de verbeelding spreken. Door onze samenwerking en uitwisseling van kennis kunnen we een deel van de Europese geschiedenis op een vernieuwende manier presenteren. We hopen dat de twee thema's van ons project, diversiteit en connectiviteit, een nieuw perspectief zullen bieden dat leidt tot meer onderling respect en een vreedzame samenleving.

De publicatie die voor u ligt is deel 7 in de Allard Pierson Museum Serie, die wordt uitgegeven in goede samenwerking met WBOOKS. *Crossroads* is mede mogelijk gemaakt met financiële steun van het Mondriaan Fonds, het Prins Bernhard Cultuurfonds en de Vrienden van het Allard Pierson Museum. *Crossroads* is tevens het tweede tastbare resultaat van de samenwerking van een groep Europese musea met hetzelfde DNA: de partners van the COBBRA-netwerk (uit Kopenhagen, Bonn, Brussel en Amsterdam). Zij zullen hun samenwerking voortzetten, en zullen expertise, medewerkers en collecties delen bij het maken van reizende tentoonstellingen die in het teken staan van respect voor de oude en middeleeuwse wereld en hun grote waarde voor onze moderne tijd.

Wim Hupperetz
Directeur Allard Pierson Museum

CROSSROADS

REIZEN DOOR EUROPA, 300-1000 N.CHR.

Wim Hupperetz, Lynda Mulvin
en Michael Schmauder

In deze publicatie worden de vroege Middeleeuwen beschreven als een periode van transformatie, toen er sprake was van intensieve culturele uitwisseling die zich uitte in de ontwikkeling van verschillende regionale culturen in Europa, van Ierland tot het Middellandse Zeegebied, van de Oostzee tot Griekenland en Spanje. Via de overkoepelende thema's verbondenheid en diversiteit worden afzonderlijke elementen behandeld als de erfenis van het oude Romeinse Rijk, de effecten van reizen en de impact van oorlog, het beeld van identiteit en het verbinden van kennis met geloof in een wereld waarin joodse, christelijke en islamitische groepen naast elkaar leefden, een uiting van het samenhangende karakter van Europa in de vroege Middeleeuwen. Van de vierde tot de achtste eeuw kreeg het Romeinse Rijk door krachten van buitenaf een andere vorm. Vooral de komst van de Hunnen, die vanuit het oosten oprukten, zorgde voor grote maatschappelijke beroering. Ook de Germanen kwamen in beweging: ze drongen het Romeinse Rijk vanuit het westen binnen en speelden een belangrijke rol in de interne conflicten in het rijk, die decennialang voor destabilisering zorgden. Deze migratie gaf het oude West-Romeinse Rijk een totaal ander aanzien en joeg met opeenvolgende golven vanuit het oosten binnenstormende troepenmachten te paard grote angst aan. Tussen 636 en 642 raakte het Oost-Romeinse Rijk zijn productiefste en vruchtbaarste provincies – Egypte, Syrië en Palestina – kwijt aan Arabische legers. Hiermee begon een spectaculaire westwaartse opmars van de islam die aan de beide uiteinden van Europa tot staan werd gebracht: door de Franken in Poitiers en door de Byzantijnen in Constantinopel.

DE MUDEJARSTIJL

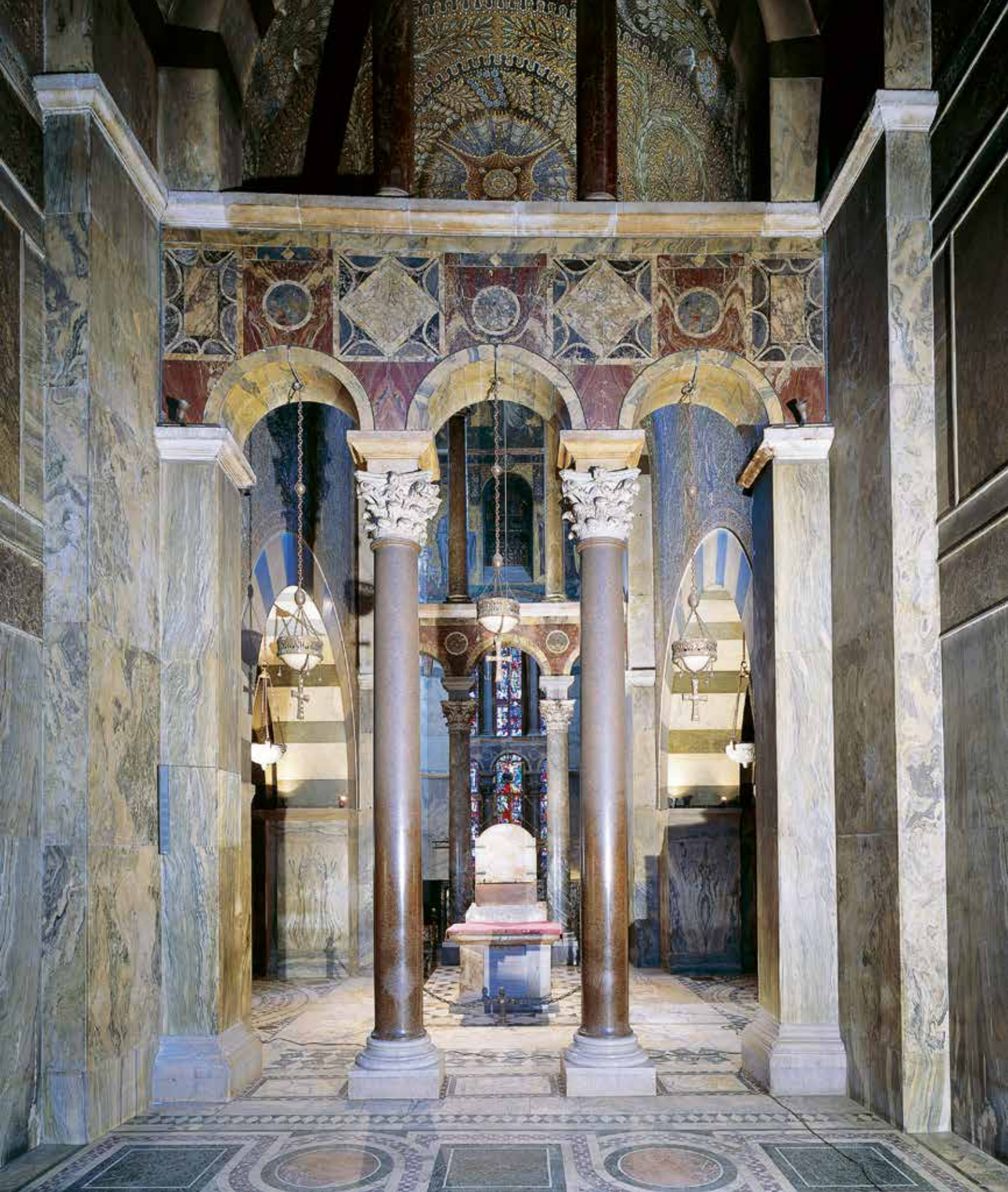
Na de verovering van Hispania door de Omajjaden groeide al-Andalus uit tot een van de belangrijkste culturele en economische centra van Europa, het Middellandse Zeegebied en de moslimwereld. Het Real Alcázar (Koninklijk Paleis) in Sevilla werd in 913 door Abd al-Rahman als fort gesticht, op de plek waar Romeinse en Visigotische forten hadden gestaan,

en werd in de 11de tot 13de eeuw uitgebouwd tot paleis. Het werd gebouwd in de zogeheten *mudejarstijl*, een combinatie van Arabische en Europese architectuur, en staat op de Werelderfgoedlijst van UNESCO. Groen marmeren zuil met Korinthisch kapiteel uit de Romeinse tijd, hoofdbinnenplaats van het Real Alcázar in Sevilla.

SPOLIA >

De Paltskapel in Aken werd tussen 796 en 805 onder Karel de Grote gebouwd naar het voorbeeld van Byzantijnse gebouwen uit die tijd. De oorspronkelijke Karolingische troon was afkomstig uit de *spolia* (oorlogsbuit) van de Kerk van het Heilig Graf

in Jeruzalem. De openingen in de bovengalerij worden van elkaar gescheiden door oude Romeinse zuilen die al eerder waren hergebruikt in een kerk in Keulen. Karel de Grote liet ook *spolia* uit Rome en Ravenna naar Aken brengen.

SYNCRETISME

In de late Oudheid en de vroege Middeleeuwen werden rituelen en symbolen van verschillende godsdiensten vrijelijk gecombineerd tot nieuwe vormen die ons vaak verrassen. Soms was dit syncretisme een bewuste keuze, maar meestal ontwikkelde het zich

als vanzelf uit de dagelijkse praktijk, en de gelovigen hadden er zelden problemen mee. Koptisch textiel met christogram XP (Grieks voor 'Chr') in een Egyptische *ankh* (levenssymbool). Linnen en wol, purper, 22 x 19 cm, 4de-5de eeuw, Egypte.

verstrengeling, met aandacht voor de effecten van de samenvloeiende heidense en christelijke invloeden in de overgang naar een volledig christelijke samenleving die de vroege Middeleeuwen transformeerde. In de tentoonstelling worden speciaal geselecteerde museumobjecten in verschillende media thematisch gepresenteerd, in combinatie met een interactief interpretatie-instrument dat een overzicht geeft van de voorwerpen op een digitale panoramische tijdlijn.

Algemeen gesproken is het Romeinse Rijk synoniem met de homogene Grieks-Romeinse cultuur die werd gekenmerkt door heldere bestuurlijke structuren, een hoogontwikkelde infrastructuur en Latijn als de officiële taal die in het hele rijk werd gesproken en in dit uitgestrekte gebied als

In het noorden zien we rond de Noordzee en de Oostzee vanaf de zesde eeuw weer handelsnetwerken tot ontwikkeling komen en veel centrale markten ontstaan. Exotische voorwerpen reisden heel Europa door, een bewijs van de verbluffend uitgestrekte uitwisselingsnetwerken.

In de negende en tiende eeuw hervond Europa in diverse opzichten zijn evenwicht. Het was een hectische periode van migraties die eindigde in een lappendeken van staatjes, waarna in West-Europa een tijdperk van staatsvorming intrad. Het begrip 'vroege Middeleeuwen' is natuurlijk een West-Europees concept dat niet van toepassing is op het oostelijk deel van het Romeinse Rijk, dat bleef bloeien en een opmerkelijke veerkracht toonde die een diepgaande invloed had op de Europese geschiedenis.

Aan de hand van archeologische vondsten en de materiële cultuur van deze periode proberen wij ons het intrigerende en soms verbazingwekkende herstel van samenlevingen en gemeenschappen in een tijdperk van veranderingen voor te stellen.

De tentoonstelling *Crossroads. Reizen door Europa, 300-1000 n.Chr.*, die ook naar andere Europese steden zal reizen, laat haar licht schijnen over verschillende contexten die iets vertellen over aspecten van continuïteit, verandering en

LANGEAFSTANDSHANDEL

Deze halsketting is gevonden in Meckenheim (Duitsland) en wijst op langeafstandshandel. Tussen de glazen kralen bevinden zich barnsteenkralen uit het Oostzeegebied en een kraal van de schelp van de stekeloester, die alleen voorkomt in de

Egeïsche Zee. Stekeloesters werden in Europa al verhandeld in het late neolithicum (ca. 4500 v.Chr.). Glas, amber, koperlegering, *Spondylus gaederopus*, Meckenheim (Duitsland), 550-650.

DE 'BLAUWE' KORAN

De 'blauwe' Koran dateert uit de 9de-10de eeuw en behoort tot de beroemdste voorbeelden van Islamitische kalligrafie. Hij is geschreven in goud en versierd met zilver, op indigo gekleurd vellum (kalfsleren perkament), waarschijnlijk als imitatie van de purperen perkamenten handschriften uit Byzantijnse keizerlijke kringen. In de 7de eeuw veroverden Arabische legers een groot deel van het oostelijke Middellandse Zeegebied en het Midden-Oosten door de bestaande handels- en communicatieroutes te volgen.

verbindend element fungeerde. Hiermee wordt afgeweken van het standaardbeeld van de vroege Middeleeuwen, de zogeheten duistere eeuwen. Waren die echt zo duister? Dat is een van de sleutelvragen in de tentoonstelling *Crossroads*. Ook worden vragen gesteld over aspecten van diversiteit en regionalisme en over eventuele verbindende elementen en de invloed daarvan.

De gemeenschappelijke inhoud krijgt vorm in de beschrijving van tien exemplarische reizigers die in Europa migreerden en rondreisden, zoals Ohthere, die een nuchter verslag schreef van zijn reizen naar de Noordkaap, het schiereiland Kola en Ierland; Theophano, de Byzantijnse prinses die naar het westen kwam om met een Ottoonse keizer te trouwen; en Ibn Fadlan, de Arabische diplomaat

MIGRATIE

De vroege Middeleeuwen zijn een tijdperk van migratie. Gedurende een aantal eeuwen trokken de Longobarden door Europa. De Hunnen vielen het continent binnen in de eerste helft van de 5de eeuw, gevolgd door de Avaren in 555. De Avaren verdreven de Longobarden naar Italië en legden het Byzantijnse Rijk schatting op. In 626 sloten ze een

bondgenootschap met de Sassaniden en vielen Constantinopel aan; toen ze er niet in slaagden de stad in te nemen verloren de Avaren hun dominante positie en werden een louter regionale macht. Gouden beker uit het graf van een Avarse man, gevonden in Bócsa (Hongarije), h. 16,7 cm, 625-650 n.Chr.

EERBEWIJS AAN KAREL DE GROTE

De twee heersers hebben elkaar nooit ontmoet, maar er was wel diplomatiek verkeer en ze wisselden geschenken uit. Karel de Grote stuurde zeker drie keer een ambassadeur naar Bagdad, en Haroen ar-Rashid zeker twee naar het Frankische Rijk. Een bondgenootschap was in hun beider voordeel gezien hun conflicten met het Byzantijnse Rijk en het kalifaat van de Omajjaden in Cordoba (Spanje). Dit schilderij, een ontwerp voor een serie tapijten over het bewind van Karel V (r. 1519-1558), benadrukt het eerbewijs van de Oosterse gezant voor diens voorganger. De olifant Aboel Abbas is niet te zien, omdat hij met Isaac, de gezant van Karel de Grote, via een andere route naar Aken reisde. Schilderij door Jacob Jordaens, olieverf op doek, 78 x 65,5 cm.

REIZIGER

ABOEL ABBAS DE OLIFANT VAN KAREL DE GROTE

Robin Oomkes

De olifant Aboel Abbas was een geschenk van de kalief van Bagdad, Haroen ar-Rashid (r. 786-809), aan keizer Karel de Grote (r. 768-814, keizer sinds 800). Hij is een van de weinige dieren uit de geschiedenis over wie een hele biografie is geschreven (zie 'Verder lezen'). Dat die biografie niet volledig is (we weten bijvoorbeeld niets over zijn geboortjaar en -plaats) is geen bezwaar, want die gege-

vens hebben we bijvoorbeeld van veel middeleeuwse vorsten evenmin. Wat we wel weten over Aboel Abbas komt uit twee bronnen: de Frankische rijksannalen (*Annales regni Francorum*) en *Het leven van Karel de Grote* (*Vita Karoli Magni*) van zijn tijdgenoot Einhard. Hoewel de olifant in bronnen aan de Abbasidische kant (het hof van Haroen ar-Rashid) niet voorkomt, gaan we er vanwege de vele

vermeldingen in de Frankische annalen vanuit dat hij echt bestaan moet hebben — daarmee is hij de eerste gedocumenteerde olifant ten noorden van de Alpen sinds Hannibal. Overigens hebben de karige bronnen er ook vakmensen niet van weerhouden er van alles bij te verzinnen. Zo heette een tentoonstelling in Aken in 2010 *Ex oriente. Isaak und der weiße Elefant*, terwijl er over zijn werkelijke kleur niets bekend is.

Aboel Abbas was dus een diplomatiek geschenk. Vorsten wisselden zulke geschenken uit als teken van goede wil, maar ook als een vorm van opschepperij: wie een uniek of kostbaar cadeau kon aanbieden, spreidde daarmee ook zijn eigen macht en rijkdom tentoon. Machthebbers zochten daarom altijd naar voorwerpen, liefst uit eigen land of invloedssfeer, die als uniek geschenk konden dienen. De Republiek der Verenigde Nederlanden gebruikte vanaf de 17de eeuw bijvoorbeeld het porselein dat de VOC uit China meebracht, Pruisische vorsten gaven barnsteen uit de Oostzee

en de koning van Saksen, die niets bijzonders kon aanbieden, liet zelfs een alchemist opsluiten in Meissen tot hij de formule voor de vervaardiging van porselein had ontdekt. Maar Haroen ar-Rashid, bekend uit de *Vertellingen van duizend-en-een-nacht*, spande wel de kroon wat originaliteit en omvang van zijn geschenken betrof. Naast de olifant Aboel Abbas gaf hij zijn machtige West-Europese collega Karel de Grote ook nog een werkende klok, die de uren sloeg en daarom door het hof van Karel als betoverd werd beschouwd. Enerzijds bevestigden die geschenken dus Haroen ar-Rashids macht; anderzijds moest wie zo'n geschenk ontving, zelf wel hoog in de achting van zo'n machtig persoon staan. De lange reis van de olifant en zijn begeleider, de Frankische jood Isaak, volgde vanuit Bagdad vanaf Egypte de zuidelijke kust van de Middellandse Zee, via het huidige Libië en Algerije naar Tunesië. Een bode had Karel gewaarschuwd dat de olifant onderweg was, waarop de keizer een vloot naar Carthago stuurde om het dier op te halen. Isaak en Aboel Abbas arriveerden in oktober 801 in de buurt van Genua. Ze overwinterden in Vercelli, ten zuiden van het Lago Maggiore, trokken in het voorjaar de Alpen over en kwamen op 20 juli 802 in de palts (koninklijke residentie) in Aken aan. De lange omweg langs de Middellandse Zee (van Bagdad naar Aken is immers via Turkije veel korter) was nodig vanwege de vijandelijke verhoudingen tussen Haroen ar-Rashid en de Byzantijnse keizerin Irene, die het huidige Turkije in haar macht had. Karel de Grote schijnt verguld te zijn geweest met zijn wandelend geschenk. Hij nam hem soms mee op veldtochten en gebruikte Aboel Abbas ook als een soort 'Air Force One' – een prestigeobject dat hem vaak op zijn reizen van palts naar palts begeleidde en de indruk van keizerlijke macht moest versterken.

Een veldtocht tegen de Noormannen is Aboel Abbas uiteindelijk fataal geworden. Hij liep in 810, waarschijnlijk bij een oversteek van de Rijn, een longontsteking op en stierf — alweer volgens de rijksannalen — bij Lippeham, dat in de buurt van het huidige Wesel aan de Nederrijn wordt vermoed. Karels olifant heeft de gemoederen sindsdien altijd beziggehouden. Toen boeren in de 18de eeuw in de buurt van Wesel een paar enorme botten vonden, schre-

OLIFANT

Op deze broodstempel is een olifant met berijder afgebeeld. De aanblik van een echte olifant, ca. 1000 jaar nadat Hannibal met zijn olifanten de Alpen was overgestoken, moet in Noord-Europa een verpletterende indruk hebben gemaakt. Aardewerk, 'Koptisch', diam. 18,5 cm, 4de-5de eeuw.

ven geleerden uit de regio ze meteen aan Aboel Abbas toe. Uit diezelfde tijd stamt ook de theorie dat het scheldwoord 'bullebak', dat ook in het Duitse Rijnland voorkomt, een verbastering van 'Aboel Abbas' zou zijn. Hoewel de botten evengoed van prehistorische mammoets geweest kunnen zijn en de etymologie van 'bullebak' ook nogal wankel is, zijn het te mooie verhalen om onvermeld te laten.

DUIZEND-EN-EEN-NACHT

'Bij het licht van de sterren, met muziek en bloemen', afbeelding uit *Duizend-en-een-nacht* (1895). Onder het bewind van Haroen ar-Rashid bloeide Bagdad als centrum van kunst en wetenschap, maar in het westen overheerst een luxueus en decadent beeld van deze periode, wat cultuurcriticus Edward Said (1935-2003) 'orientalisme' noemde. Zijn theorie is dat Europa al sinds de *Perzen* van de Griekse tragedieschrijver Aeschylus (472 v. Chr.) het Midden-Oosten clichématig als mysterieus, verdorven en decadent afschildert. Haroen ar-Rashid werd in het westen dan ook vooral bekend als de kalief uit *Duizend-en-een-Nacht*, de raamvertelling van Indiaas-Perzisch-Arabisch oorsprong waarin Scheherazade, om aan executie te ontkomen, de sultan iedere nacht een nieuw spannend verhaal vertelt.

EGYPTE IN DE LATE OUDHEID

Tineke Rooijackers

Egypte was, en is nog altijd, een land waarvan de ontwikkeling is bepaald door zijn geografie. Het was voor zijn hele bestaan, en voor de rijke oogsten waar het om bekendstond, afhankelijk van de grootse rivier de Nijl en het leven draaide om de inundatiecyclus ervan. Landbouw was alleen mogelijk in het dal en de delta van de Nijl en in de Fayoum-oase, die werd bevoeid door een kanaal. In het onherbergzame bergland in het oosten en westen woonden weinig mensen, behalve in de oases. Die unieke geografie verklaart ook waarom we zoveel weten van de oude Egyptische beschaving. Organisch materiaal als hout, textiel en – misschien wel het belangrijkste – papyrus bleef in het warme en droge zand goed bewaard. Zo beschikken we nog over talrijke teksten, variërend van korte aantekeningen op potscherven (*ostraka*) tot Bijbelcodices, die een beeld geven van de Egyptische samenleving in de late Oudheid.

In de vierde eeuw was Egypte een provincie van het Romeinse Rijk en een belangrijk deel van het grotere geheleniseerde Oosten. De cultuur was een mengelmoes van vooral Griekse en Egyptische elementen, waarin zich een specifieke vorm van christendom ontwikkelde. De hoofdstad Alexandrië was een cruciaal knooppunt in het handelsnetwerk van het oostelijk Middellandse-Zeegebied en werd

in belang slechts overtroffen door Constantinopel. De stad herbergde grote aantallen kolonisten uit Griekenland, maar ook veel andere immigranten en een aanzienlijke joodse gemeenschap. Het was een levendige, kosmopolitische stad en een internationaal vermaard centrum van cultuur en kennis. In het vroegchristelijke tijdperk bracht de Catechetische School van Alexandrië invloedrijke theologen voort als Pantenus, Clemens van Alexandrië en Origenes, die het Griekse filosofische denken inbrachten in de christelijke theologie.

De hoofdtalen in Egypte waren het Grieks en het Egyptisch, en in mindere mate het Latijn waarvan de Romeinse overheid zich bediende. In de derde eeuw ontstond het Koptisch als een nieuwe schrijfwijze van het Egyptisch, nadat het Demotisch grotendeels in onbruik was geraakt. Het Koptisch was gebaseerd op het Griekse alfabet en nam ook veel Griekse woorden over; het werd aanvankelijk vooral gebruikt in christelijke omgevingen en raakte pas vanaf de zesde eeuw meer algemeen ingeburgerd. De term 'Koptisch' wordt ook wel gebruikt als aanduiding voor het tijdperk en de materiële cultuur uit de periode vanaf de eerste christenen tot de Arabische verovering, maar dat is eigenlijk anachronistisch. De term komt van het Arabische *qibt*, op zijn beurt een verbastering van het Griekse *Aiguptos*, en werd door de Arabieren gebruikt als aanduiding van de inwoners van Egypte. En aangezien de meeste autochtone Egyptenaren christenen waren, raakte de term later meer specifiek geassocieerd met de Egyptische christenen.

EGYPTE IN HET MEDITERRANE HANDELSNETWERK

Net als Rome in een eerder tijdperk was Constantinopel voor de voeding van zijn hongerige stedelingen afhankelijk van Egyptisch graan, dat over de woelige Middellandse Zee moest worden aangevoerd. Voor Egypte was graan echter lang niet het enige exportproduct. Het Edict over de prijzen van koopwaren van keizer Diocletianus vermeldt bijvoorbeeld glas uit Alexandrië, dat kostbaarder was dan andere soorten, schrijfrieten, linnen, opium uit Thebe en diverse steensoorten zoals porfier, rood graniet uit Syene (Aswan) en grijs graniet uit de Mons Claudianus. Andere veelgevraagde producten uit Egypte waren bewerkt ivoor, sieraden en natuurlijk papyrus, waarop het land min of meer het monopolie had. Egypte importeerde ook goederen zoals fijn aardewerk, wijn en olijfolie, die in het land zelf nauwelijks werd geproduceerd.

Alexandrië dankte zijn dominante positie in het handelsnetwerk van de Middellandse Zee niet alleen aan de schoonheid van zijn havens en zijn grote vloot, zoals Dio Chrysostomus schreef (*Oratio* 32:36), maar ook aan zijn ligging op het kruispunt met de handelsroute naar de Indische

BIDDENDE VROUW

Dit soort kleipoppetjes kwam in laat-antiek Egypte heel veel voor. Meestal stellen ze een vrouw voor die haar handen in gebed omhoog houdt. Vaak zijn gaatjes in de oren te zien voor metalen oorbellen, en hebben ze prachtige, grote kapsels. In veel gevallen heeft de vrouw een

dikke buik, een teken dat deze poppetjes geassocieerd werden met zwangerschap en bevalling. Omdat veel beeldjes zonder hoofd gevonden zijn, denkt men wel dat ze tijdens een ritueel kapot gemaakt zijn. Terracotta, h. 18,7 cm., 4de eeuw.

14 (Oo.3089, Oo.34107),
22 (1935.31),
37 links (Oo.1583; Oo.1584,
Oo.1603), 53 (Oo.13127),
96, 99 (1960.667,
1960.607), 100 links,
100 rechts (Oo.14189),
103 boven (A.139),
136 (Oo.38637),
148 (1935.178),
152, 153 (Oo.9149),
155 (1972.315),
176 onder (1960.667).

Landesamt für Kultur und
Denkmalpflege Mecklen-
burg-Vorpommern
(Schwerin), S. Suhr: 30.

Manuel Cohen Photography: 8.

Metropolitan Museum of Art,
New York: 11 boven (foto
Wikimedia Commons,
Marie-Lan Nguyen), 83.

Musée du Louvre, Dist. RMN-
Grand Palais, Parijs/Georges
Poncet: 202

Museum of Jaén:
56 (CE / DA00810),
57 (CE / DA02823),
58 (DJ / NU06940, DJ /
NU06928), 59 onder
(CE / DA03104),
61, 62 (CE / DA02789),
63 (CE / DA03174), 65.

Museum of Vojvodina, Novi Sad,
Serbia: 154 (foto Wikimedia
Commons).

National Museum of Ireland,
Dublin: 78, 81, 177, 178.

Naturhistorisches Museum
Vienna, A. Schuhmacher: 32.

NoHo, Dublin: 197.

Österreichische Nationalbiblio-
thek, Wenen: 165 links (Cod.
Med. Gr. 1).

Private Collection/Bridgeman
Images: 29 onder.

K. Rezanja, Bochum: 48, 50.

A. Sarantis: 151.

Scala Archives, Florence:
36, 102, 143; 6 (The British
Library Board); 9, 31, 158
(DeAgostini Picture Library);
16-17 (Fotografica Foglia—
courtesy of the Ministero Beni
e Att. Culturali e del Turismo),
95 onder, 108 (Fine Art
Images / Heritage Images),
123-133 (foto Josse),

185 (courtesy of the Minis-
tero Beni e Att. Culturali e
del Turismo).

M. Scotti, Romans d'Isonzo.
Scavi 1986-87. Aquileia Nos-
tra LVIII, 1987: 33 links, 34.
Frithjof Spangenberg: 33.

Stichting Weg van de Vikingen,
Wieringen: 156 (foto Dick
Burghout, Hippolytushoef).

M. Toplak: 86, 89-93.

The Trustees of the British
Museum, Londen: 127
onder (1863,0713.1), 172
(foto Wikipedia).

Universiteitsbibliotheek Leiden:
116-117, 141, 165 rechts.

Universiteitsbibliotheek
Utrecht: 164.

University of Aberdeen: 166
([https://www.abdn.ac.uk/
bestiary/jpeg/f81r.jpg](https://www.abdn.ac.uk/bestiary/jpeg/f81r.jpg)).

Victoria and Albert Museum,
Londen: 173 boven.

Viking Ship Museum, Oslo:
95 boven.

Virtual Archaeology Review vol.
3 no. 6 (November 2012),
p. 10: 64 rechts.

Waterford Treasures Museum:
85 links.

M. Whiting, Amsterdam: 76, 77.

WikiArt.org: 28.

Wikimedia Commons:
15, 21, 23, 24, 46, 47, 54,
55, 60, 64 links, 79, 82 (foto
Ingo Mehling), 84, 85 rechts,
94, 101, 105, 107 boven,
109, 119, 125 (Arild Vågen),
129, 134, 135, 140 rechts,
149, 157, 159, 160, 161 links,
182-183, 187-195.

Bijschrift pagina 202:
HORUS TE PAARD
Op dit uitzonderlijke fragment van
een raam is de Egyptische god Horus
te zien, gekleed als een Romeinse ca-
valerist. Hij doodt de boze god Setekh
die de gedaante heeft van een kroko-
dil. In het oude Egypte werden goden
nooit te paard afgebeeld. Deze scène
is daarom tekenend voor de Grieks-
Romeinse invloed. Terracotta,
h. 46,1 cm, 4de eeuw.

COLOFON

Uitgave

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
In samenwerking met
Allard Pierson Museum
Amsterdam
www.allardpiersonmuseum.nl

Tentoonstelling

Caroline Verweij (projectleider)
Marieke van den Doel
(tentoonstellingsconservator)
Birgit Maas (bruiklenen)
Platvorm, Amsterdam (ontwerp
2D-3D)

Projectleider publicatie, beeldredactie en bijschriften

Paulien Retèl

Vertaling

Bookmakers Vertalersteam,
Nijmegen
www.bookmakers.nl
Noctua Taal en tekst, Corinna
Vermeulen (3.3 en Auteurs-
informatie)
www.noctuataalentekst.nl

Tekstredactie

Noctua Taal en Tekst,
Corinna Vermeulen (1.10, 3.1,
3.2, teksten R. Oomkes)

Eindredactie

WBOOKS

Vormgeving en omslagontwerp

Miriam Schlick, Amsterdam
www.extrablond.nl

Dit is deel 7 in de Allard Pierson
Museum Serie. Eerder versche-
nen titels over de Etrusken,
Egypte, Rome, Troje, de Krim
en Sicilië.

© 2017 WBOOKS / Allard
Pierson Museum

Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag wor-
den verveelvoudigd, opgeslagen
in een geautomatiseerd gege-
vensbestand, of openbaar
gemaakt, in enige vorm of op
enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of op enige andere
wijze, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van
de uitgever.

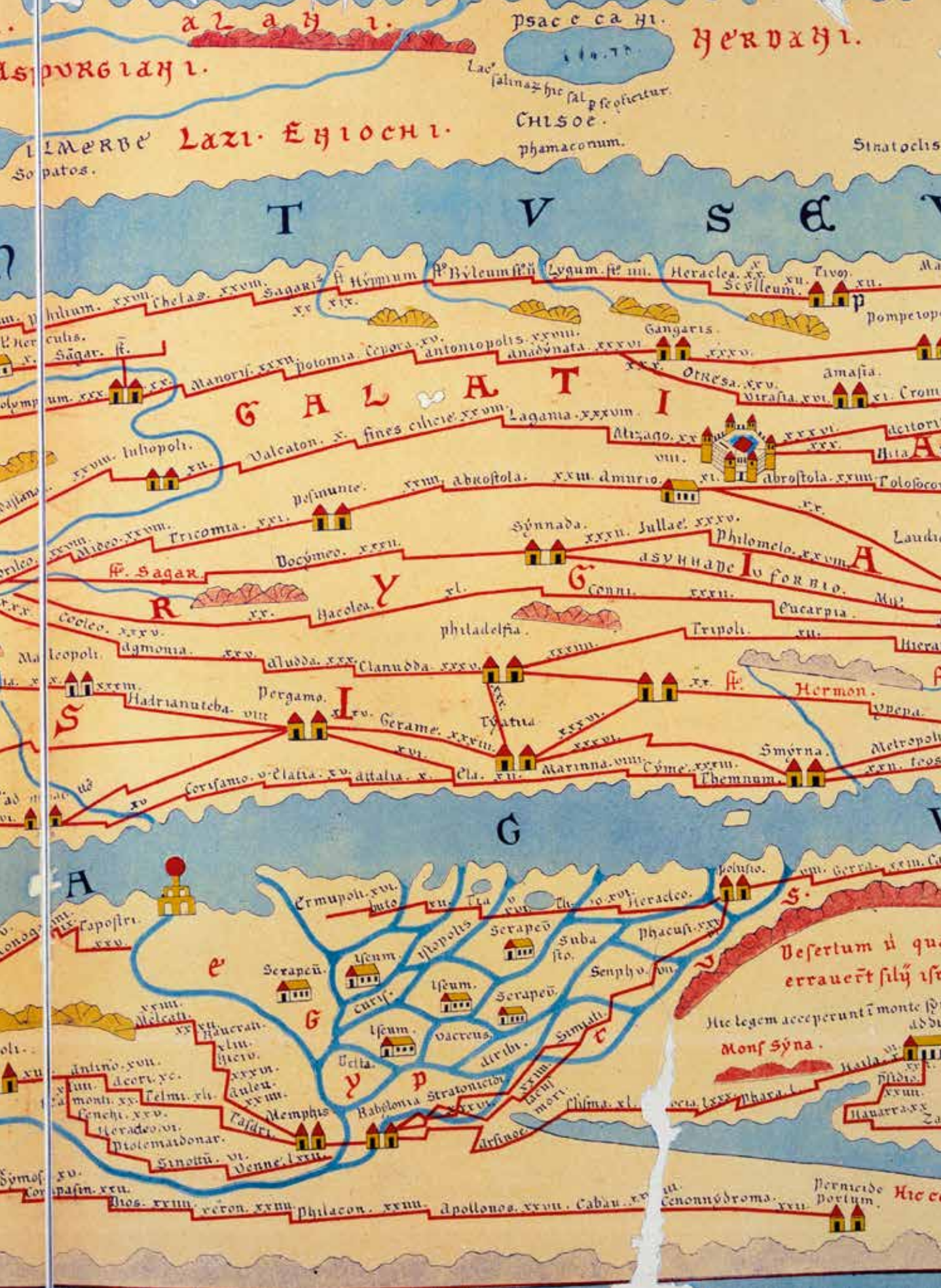
De uitgever heeft ernaar ge-
streefd de rechten met betrek-
king tot de illustraties volgens
de wettelijke bepalingen te
regelen. Degenen die deson-
danks menen zekere rechten
te kunnen doen gelden, kunnen
zich alsnog tot de uitgever wen-
den. Van werken van beeldende
kunstenaars aangesloten bij
een CISAC-organisatie is het
auteursrecht geregeld met
Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam
2017
ISBN 978 94 625 8224 8
(English)
ISBN 978 94 625 8223 1
(Nederlands)
NUR 684

W BOOKS

ALLARD PIERSON MUSEUM

Een runengraffito in de Hagia Sophia, een Byzantijnse pronkhelm in het graf van een Frankische edelman, een voor de Vikingen verborgen schat in België die een Arabische *dirham* bevat: zomaar wat voorbeelden van vroegmiddeleeuwse vondsten die in dit boek hun verhaal vertellen.

De late Oudheid en de vroege Middeleeuwen worden vaak gezien als een tijd van neergang, chaos, invasies en oorlog. Maar de periode heeft ook een andere kant. Europa kende een rijke diversiteit aan culturen – van Longobarden en Merovingen tot Byzantijnen en Avaren – en een levendige uitwisseling van goederen en ideeën, soms over enorme afstanden. Zo zetten de Vikingen een handelsnetwerk op

dat tot Bagdad reikte en bracht de Zijderoute behalve luxe handelswaar ook diplomatieke missies, kennis en ideeën naar Europa. Dat illustreren de intermezzo's in dit boek, die over tien reizigers gaan: pelgrims, geleerden, diplomaten en een olifant.

Ondanks de vele conflicten is de periode van 300 tot 1000 er ook één van opbouw, continuïteit en vreedzame coëxistentie. Vanaf de late 18de eeuw ontstond er een romantische kijk op de Middeleeuwen, met als resultaat bijvoorbeeld de Gothic Revival en de Prerafaëlieten. Natiestaten grijpen nog altijd dankbaar terug op het heldendom van de vroege Middeleeuwen, toen koninkrijken ontstonden en het huidige Europa vorm begon te krijgen.

